

TÜRKİYE'DE MEDYANIN EVRİMİ VE 3 KASIM 2002 ÖNCESİ MEDYA - SİYASET İLİŞKİSİ

CEYHUN BOZKURT*

ÖZET

Matbaanın icadı ve arkasından bilinen anlamda ilk gazetelerin yayına başlaması ile birlikte gelişen basın gücü, her siyasal dönüşümde, en önemli aktörler arasında yer aldı. Dünyadaki örneklerinden yaklaşık 200 yıl sonra yayın hayatına başlayan Türk gazeteleri de siyasal hareketlerin yayın organı gibi hareket etti. Hâkimiyet-i Milliye'den Cumhuriyet'e, Hergün Gazetesi'nden Millî Gazete'ye kadar çok sayıda yayın organı yakın oldukları hareketleri/siyasi partileri destekleyici bir yayın politikası izledi.

12 Eylül askerî darbesi, tam liberal ekonomiye geçiş çabaları ve holdinglerin ortaya çıkması ve 1990'lı yıllarda televizyonların da gazeteler kadar etkili olmaya başlaması ile birlikte yayın organları, istisnalar hariç, büyük holdinglerin kontrolüne girmeye, ekonomik gelişmelere göre yayın politikası belirlemeye başladı. Artık basın kelimesi yerine Türk Dil Kurumu sözlüğünde kelime anlamı "iletişim ortamı" olarak tanımlanan "medya" ifadesi ön plana çıkmaya başladı.

Bir anlamda dünyadaki gelişmeler çerçevesinde, Türkiye Cumhuriyeti için bir milat olarak yansıtılan 3 Kasım 2002 tarihine kadar, medya âdeta bir politik güç merkezi hâline geldi. Türkiye'de medyanın evriminin ve özellikle Soğuk Savaş sonrası değişimin, günümüzde politik tartışmalara ışık tutacağını değerlendirmekteyiz. Bu çerçevede, makalemizde somut veriler ve dönemsel değişimler ışığında, bu sürecin bir hatırlatmasını yapılmaktadır.

Medya, ilk gazete olarak kabul edilen Acta Duirna'dan itibaren siyaset için

* Gazeteci - Yazar.

bir güç kullanma aracı, bir iktidar yansıması olmuştur. Bilinen anlamda ilk gazete ise Avrupa'da matbaanın icadından hemen sonra ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede 17. yüzyıl başlarında Almanya'da ilk gazete çıkarılmış, ardından İngiltere'de ilk İngilizce gazete yayına başlamıştır.

Gazeteciliğin gelişimi, bir anlamda Sanayi Devrimi ile paralel yürümüştür. Sanayi Devrimi ile birlikte gelişen matbaa sanayisi sayesinde gazetecilikte de aşama kaydedilmiş, okuma alışkanlığı da artmıştır.

12 Eylül askerî darbesi, tam liberal ekonomiye geçiş çabaları ve holdinglerin ortaya çıkması ve 1990'lı yıllarda televizyonların da gazeteler kadar etkili olmaya başlaması ile birlikte yayın organları, istisnalar hariç, büyük holdinglerin kontrolüne girmeye, ekonomik gelişmelere göre yayın politikası belirlemeye başladı.

Tarihte ilk Türkçe gazetenin ise Avrupa'daki örneklerinden yaklaşık 200 yıl sonra 1831 tarihinde basılan Takvim-i Vekayi olduğu belirtilir. Ancak bu konuda bir tartışma söz konusudur. Örneğin Takvim-i Vekayi, bugünkü Türkiye sınırları içinde basımı gerçekleştirilen bir gazetedir. 1828 yılında ise o dönem Osmanlı toprağı olan Kahire'de yayımlanmaya başlayan Vekdy-i Mirsiye isimli bir Türkçe gazetenin çıktığı biliniyor. Bu durumda da ilk Türkçe gazetenin Takvim-i Vekayi değil, Vekdy-i Mirsiye olduğu kaydedilir.

20. Yüzyılda Türkiye'de Medya

Kapitalist sistemin güçlenmesi ile birlikte, gazete ve sonra bulunan iletişim araçları, daha da etkili bir siyasi araç hâline geldi. Avrupa'da The Times gibi yayın organları güçlenirken, bu durumdan önce Osmanlı İmparatorluğu, ardından da Türkiye Cumhuriyeti etkilendi.

Özellikle Birinci Dünya Savaşı ile birlikte birinci hedef olarak gözükten Osmanlı İmparatorluğu'nda, yayın organlarının politikaları, devletin politikaları ile paralellik göstermiştir. Özellikle günümüzde kullanılmakta olan "Mütareke basını" ifadesi, o dönemin gazetelerinin yayın politikasını göstermesi bakımından çarpıcıdır.

Bir propaganda aracı hâline gelen ilk Türk gazetelerinde 19 yüzyıldan ilk gazetecilik okulunun kurulduğu 1948 yılına kadar, daha çok yazarların, edebiyatçıların, devlet adamları çalışırdı. Gazetecilik bir anlamda usta-çırak ilişkileri ile yürütülüyordu. Bu durum Cumhuriyet Döneminde ilk gazetecilik okulunun açıldığı 1948 yılına kadar sürdü.

Müderri Fehmi Yahya'nın öncülüğünde tarafından açılan ilk özel gazetecilik okulu kuruldu. Okulun adı "İstanbul Özel Gazetecilik Okulu" ydu. Bu okulu 1950 yılında İstanbul Üniversitesi bünyesinde kurulan Gazetecilik Enstitüsü izledi. Ardından da çok sayıda kurulan önce "basın yayın yüksekokulları", ardından da ile-

tişim fakülteleri ve bünyesinde kurulan “gazetecilik bölümleri” ile birlikte, gazetecilik artık yükseköğretim eğitimi olan bir meslek dalı olarak önem kazanmaya başladı. Buna 20. yüzyılda eklenen radyo ve özellikle de yine 20. yüzyılın ikinci yarısında eklenen televizyon ile birlikte iletişim alanında büyük gelişmeler meydana geldi. Geçen yüzyılın son çeyreğinde artan ve içinde bulunduğu yüzyıl ile birlikte gelişen İnternet teknolojisi ile birlikte iletişim artık altın çağını yaşamaya başlar. Bu, medyanın artık ülkeler içinde dördüncü bir kuvvet olarak adlandırıldığı dönemdir.

Cumhuriyet Gazetesi

Cumhuriyetin kuruluşundan yaklaşık 8 ay sonra, 7 Mayıs 1924 tarihinde kurulan gazete için ayrı bir paragraf açmak gerekir. İsim babasının Atatürk olduğu ile ri sürülür. O sıralarda Yeni Gün yayımlanmakta olan Yunus Nadi Abaloğlu, 7 Mayıs'ta Cumhuriyet'i iki ortağı Nebizade Hamdi ve Zekeriya Sertel ile birlikte İstanbul'da -günümüzde Pembe Konak adıyla anılan- eski İttihat ve Terakki Fırkası Genel Merkez binasında kurdu ve gazete için yönetmesi için Zekeriya Sertel'i görevlendirdi. Hüseyin Cahit Yalçın'ın Tanin'i, Velid Ebüzziya'nın Tasvir-i Efkâr'ı ve Ahmet Emin Yalman'ın Vatan'ına karşı yayına başlayan gazete, o dönem için 1 milyona yakın nüfuslu şehirde 7 bin satıyordu. Gazetenin adının altında Türkçe olarak “yevmi gazete”, idare yeri “İstanbul, Cağaloğlu” yazıyordu. İlk sayıda Yunus Nadi'nin sunuşu ve Mustafa Kemal ile yaptığı röportaj vardı.

Kapitalist sistemin güçlenmesi ile birlikte, gazete ve sonra bulunan iletişim araçları, daha da etkili bir siyasi araç hâline geldi.

İlk sayılarda gazetede yazarlar arasında Türk siyasetinin, edebiyat, felsefe dünyasının önemli isimlerinden Ziya Gökalp, Aka Gündüz, Hasan Bedreddin, Reşat Ekrem Koçu, Ahmet Rasim, Peyami Safa, Ahmet Refik, İsmail Habip, Abidin Daver, Cenap Şahabettin, Vedat Nedim, Halit Ziya, Cevat Fehmi Başkut, Mümtaz Faik, Fuad Köprülü, Halit Fahri gibi isimler yer aldı.

Cumhuriyet, kurulduğu günden itibaren siyasetin merkezinde yer aldı. İkinci Dünya Savaşı'na kadar Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'sini destekleyen Cumhuriyet, bu savaşta yayın politikasında gelgitler yaşadı. Örneğin Alman ordularının Avrupa'ya yayıldığı dönemlerde, Hitler Almanya'sını öven yayınların yapıldığı gazete, Müttefik güçlerinin zaferi sonrasında Almanya karşıtı yayınlara başladı. Her yıl periyodik olarak bastırılan “Cumhuriyet Ajandasında” tarihten günümüze kadar gazetenin sayfalarına yer verilirken, Nazi Almanya'sına yönelik desteğin yer aldığı sayıların ajandada bulunmaması dikkat çekicidir.

Bir dönem Demokrat Partiye yakınlaşan gazete, genellikle asker-sivil bürokrasinin destekçisi bir görüntü verdi. Ancak darbe dönemlerinde gazete sıkıntılı günler de yaşadı. 12 Eylül sonrası Hasan Cemal'in Genel Yayın Yönetmenliği döneminde İlhan Selçuk, Uğur Mumcu gibi isimlerin, Cemal'e tepki göstererek gazeteden ayrıl-

ması, gazetenin tirajında önemli bir düşüşe neden oldu. Hasan Cemal'in istifası sonrası başta Selçuk ve Mumcu olmak üzere önemli isimlerin geri dönüşü, gazeteyi bilinen çizgisine oturttu. İlhan Selçuk vefatına kadar gazetenin başyazarı olarak görev yaptı. Mumcu da, 24 Ocak 1993 tarihinde uğradığı bombalı saldırı sonucu hayatını kaybedene kadar Cumhuriyet'in Ankara temsilcisiydi.

İlk sayılarda gazetede yazarlar arasında Türk siyasetinin, edebiyat, felsefe dünyasının önemli isimlerinden Ziya Gökalp, Aka Gündüz, Hasan Bedreddin, Reşat Ekrem Koçu, Ahmet Rasim, Peyami Safa, Ahmet Refik, İsmail Habip, Abidin Daver, Cenap Şahabettin, Vedat Nedim, Halit Ziya, Cevat Fehmi Başkut, Mümtaz Faik, Fuad Köprülü, Halit Fahri gibi isimler yer aldı.

Soğuk Savaşta Medya Etkisi

İkinci Dünya Savaşının sona ermesinin ardından Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasında 1945 yılında başlayan ve 1991 yılında tamamen sona eren Soğuk Savaşta, iki taraf birbirine karşı direkt tek kurşun atmadan savaşmıştır. Bu savaşın en önemli unsurlarından biri de medyadır. Özellikle Sovyetler Birliği'ni, iletişim araçları ile hedef alan yayınlar, ABD'nin galibiyetinde etkili olmuştur. Bu galibiyette Amerikan siyasetinin medyayı yönlendirmiş ve Sovyetler Birliği'ne karşı bir psikolojik üstünlük sağlanmıştı.

ABD, bu savaşta gerek enformasyon ve psikolojik harp malzemesi anlamında hem de sanatı kullanarak, Sovyetler Birliği'ni kuşattı ve Rus halkı da dâhil olmak üzere çok ciddi bir başarı elde etti.

Birinci Dünya Savaşında Anadolu Basını

Türkiye de bir anlamda siyasetin medya üzerinden savaşını, sözünü ettiğimiz "Mütareke basını" döneminde yaşadı. Damat Ferit Paşa'nın İngiltere ile "dostane" ilişkilerini savunan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının savunucusu olan ve Ali Kemal, Sait Molla gibi isimlerin başını çektiği yayın organları, Anadolu'da mücadele veren Kuva-yı Milliye güçlerini yaptıkları yayınlarda "eşkiya, çeteci" olarak tanımlıyordu. Bu yayınların dönemin hükûmeti ve saray tarafından da

desteklendiği, desteklenmese bile engellenmediği biliniyor. Ancak Kuva-yı Milliye aleyhine yapılan bu propaganda, bu gazetecilerin yazdıkları yayın organlarının yayın ağının, o dönem için İstanbul ve çevresiyle sınırlı olması nedeniyle Anadolu'ya çok fazla yansımada.

Verilebilecek bir mücadelenin olmazsa olmaz bir ayağının olan propagandayı yazılı bir basın organıyla da yürütmek gerektiğine inanan Mustafa Kemal Atatürk

de Ankara'ya gelişi olan 27 Aralık 1919 tarihinde çok kısa bir süre sonra 10 Ocak 1920 tarihinde Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin yayınına başladı. Aslında Anadolu'da ve İstanbul'da çok sayıda yayın yapılmaktaydı. Ancak Atatürk'ün talimatı ile kurulan ilk gazete ve bir anlamda Kurtuluş Savaşının resmî gazetesi olma hüviyetinde olması dolayısıyla Hâkimiyet-i Milliye'nin ayrı bir yeri vardı.

Hâkimiyet-i Milliye'den önce, 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde toplanan Sivas Kongresinden hemen sonra 14 Eylülde İrade-i Milliye gazetesi yayınına başlamıştı. Aslında İrade-i Milliye'nin çıkarılması kongre öncesinde kararlaştırılmış, 11 Eylülde sona eren kongrede de ön hazırlıkları tamamlanmıştır. Toplam 16 sayı yayımlanan İrade-i Milliye gazetesi, Kuva-yı Milliye siyasetinin önemli yayın organlarından biri olmuştur. (Dervişoğlu, 2009).

Türk Siyasetinde Parti Yayın Organları

Hâkimiyet-i Milliye, Kurtuluş Savaşı sonrasında da yayınlarına devam eder. 1932 yılında adı Ulus olarak değiştirilir. Çok partili hayata henüz geçilmediğinden dönemin tek parti iktidarı CHP'nin yayın organı niteliğindeki gazete, çok partili siyasal sistemde de bu yönde yayınlarını sürdürdü. Ulus gazetesi, bir anlamda Türk siyasetinde siyasi partilerin yayın organı geleneğinin Cumhuriyet Döneminde yansıması olmuştur. Daha sonraları çok sayıda yayın organı, siyasi partiler tarafından desteklenmiştir. Demokrat Parti, kuruluşundan önce ve iktidar döneminde Vatan gazetesi tarafından desteklenirken, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'nin yayın organı niteliğindeki Hergün gazetesi, Millî Görüş geleneğinin gazetesi Millî Gazete örnek gösterilebilecek gazetelerdir. Ayrıca Türk solunda da bazı gazeteler siyasi parti yayın organı olarak karşımıza çıkmıştır. Bunlara Aydınlık, Evrensel gibi gazeteler örnek gösterilebilir.

Türkiye de bir anlamda siyasetin medya üzerinden savaşını, sözünü ettiğimiz "Mütareke basını" döneminde yaşadı.

Babıalî'den "Plazalar" a Medyanın Ekonomik ve Siyasi Macerası

Soğuk Savaşın sona ermesi ve ABD'nin "Tek Süper Güç" olarak tarih sahnesine çıkması, kapitalizmin zaferi, sosyalizmin yenilgisi olarak yorumlandı. Tüm dünya ülkeleri, bu yeni duruma göre konumlanmasını yapıyordu. Soğuk Savaşın önemli ülkelerinden biri olan Türkiye de bu dönüşümden etkilenecekti, etkilendi. Özellikle 12 Eylül askerî darbesinin ardından, 24 Ocak 1980 tarihinde açıklanan liberal ekonomi politikaları, 1983 yılında başlayan Anavatan Partisi iktidarıyla ülke genelinde hayata geçirilmiş, Türkiye artık yeni döneme uygun bir şekilde holding patronlarıyla tanışmaya başlamıştı. Bu dönüşümde, ekonomik program siyaseti, siyaset de liberal ekonomiyi desteklemişti. Para ve siyasetin bu kadar iç içe geçtiği bir dönemde, sermayenin ihtiyaç duyduğu bir alan da propagandaydı. Bu propaganda yayın organları üzerinden yapılacaktı.

Eskinin gazeteci ailelerinin patronluğundaki gazeteler yavaş yavaş patronlarının sahipliğindeki yayın organlarına dönüşmeye başlamış, siyasi mücadele alanındaki basın yayın organları dışında holdinglerin sesi hâline gelen, para ilişkilerinin yönlendirdiği yayın politikalarına sahip büyük yayın organları sahaya hâkim olmaya başlamıştı. Paranın sahipleri, güçlerini medya desteğiyle ikiye katlamaya başladı. 1990'larla birlikte özel televizyonların yayına başlaması, bu güçte kritik eşik oldu. Gazetenin tersine sıcak haber verme imkânı olan ve görsellikle bu haberleri daha

Ulus gazetesi, bir anlamda Türk siyasetinde siyasi partilerin yayın organı geleneğinin Cumhuriyet Döneminde yansıması olmuştur. Daha sonraları çok sayıda yayın organı, siyasi partiler tarafından desteklenmiştir.

etkileyici bir şekilde izleyiciye aktarabilen televizyon büyük bir gücü temsil ediyordu. Artık Türkiye'de Babıali kültürü, yerini "plaza"lardan yayın yapan medya gruplarına bırakmaya başlamıştı.

Siyaset kurumu da bu dönüşümün farkındaydı. Dünya bir dönüşüm yaşıyor, tek kutupluluk başta Orta Doğu coğrafyası olmak üzere her yanı sararken, toplumların siyasal dönüşümünde medyanın gücünün yadsınamaz olduğunu siyasetçiler de biliyordu. Gazete ve televizyonlar toplumların dönüşümünde çok etkiliydi ve öyle de oldu.

Körfez Savaşı ve Petrole Bulanan Karabatak

Tarihin ilk canlı savaşı, beyaz camdan evlerin, odaların içine kadar girerken, Birinci Körfez Savaşı âdeta medya üzerinden bir psikolojik harbe dönüştü. Amerikan yayın kuruluşu CNN, bu savaşı canlı yayımlarken, Irak'ta yaşanan savaş sonucu ölü sayısını bilmeyen toplumlar, Saddam Hüseyin yönetiminin petrol kuyularını yakmasını, o kuyulardan sızan petrolün de bir Karabatak kuşunu yok edişini hafızalarından çıkaramadılar. Yıllar sonra, bu görüntülerin Körfez'de değil de Exxon -Valdez adlı tankerin Alaska'da yaptığı kaza sonucu denize yayılan petrolden kirlenen kuşların görüntüsü olduğu ortaya çıkıyor, ancak kamuoylarında bıraktığı etki silinmiyordu. Gerçekler katlediliyor, ancak medya gücünden bir şey kaybetmiyor, aksine siyaset kurumu üzerindeki artırıyordu.

Bu durum patronların da gücünü artırıyordu. Siyaset kurumu ile medya patronları arasındaki akçeli ilişkiler daha sonra rakip yayın organları tarafından ifşa edilmesi, bir gelenek hâline geliyordu. Bu ilişkiler, siyaset kurumunun itibarını azaltırken, medyanın gücünü göstermesi bakımından somut bir veri olarak karşımıza çıkıyordu.

57. Hükümet ve Medya Operasyonu

1980'li yıllardan bu yana sürdürülen "24 Ocak politikaları" nedeniyle biriken

ekonomik sorunların, DSP-MHP-ANAP tarafından kurulan 57. Hükûmet döneminde âdeta bir siyasi operasyonla patlatılması, Türk milleti üzerinde yıkıcı etki yarattı. Ancak o dönem televizyonlarda yayımlanan programdan esinlenerek “Televole ekonomisti” lakabı takılan “ekonomistler”, faturayı 20 yıllık yanlış ekonomi politikalarına değil de âdeta bir siyasi operasyonun parçası olarak dönemin hükûmetine çıkardı. Son derece ağır bir medya bombardımanına maruz kalan 57. Hükûmet, bir de dönemin Başbakanı Bülent Ecevit’e yönelik yapılan yayınlarla da mücadele etti. Ancak DSP ve MHP yönetiminin dik duruşunun, medya ilişkisi son derece iyi olan ANAP Genel Başkanı olarak dönemin koalisyon ortağı olan ve Başbakan Yardımcılığı görevini yürüten Mesut Yılmaz’ın dolaylı desteği ile birlikte seçime gitmek zorunda kaldı.

MHP’nin Türk Telekom’un özelleştirilmesi sürecinde gösterdiği direnç de medyanın hedef tahtasına oturtulmuştu. Kemal Derviş’in âdeta 57. Hükûmetinin dördüncü ortağı hâline getirildiği bir dönem yaşanmış, istisnalar dışında kamuoyunu yönlendiren basın organlarıncâ âdeta “İkinci Kurtuluş Savaşı”nın mimarı ilan edilmişti.

Krizin Hemen Sonrası Hükûmete Linç

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın “**Hasan Ağabeyi**” Milliyet gazetesi yazarı Hasan Cemal’in, 22 Şubat 2001 tarihinde gazetesindeki köşesinde yazdığı şu satırlar, dönemin hükûmetine yönelik kurguyu göstermesi bakımından çarpıcıdır: “*Bugün sorun, siyaset kurumunun yenilenmesi, kendilerini yenilemesidir.*”

Yine Türkiye’nin önemli gazetecilerinden Mehmet Ali Birand, 11 Temmuz 2001 tarihinde Hürriyet gazetesindeki köşesinde “*Koalisyon ortakları 1-2 ay susabilseler, sadece verdikleri sözleri yerine getirebilseler, yangın sönecek. Bunu yapmadıkları takdirde, bugünkü liderlerin bir daha seçilme şansları da kalmaz.*” diyerek bir anlamda 3 Kasım 2002’de yaşanacakları üstü kapalı olarak anlatıyordu.

O dönem Zaman gazetesi yazarı olan Nuh Gönültaş’ta 19 Şubat 2001 tarihinde yaşanan krizin üzerinden sadece 3 gün sonra şu kehanette bulunuyordu: “*Ama aslımı söylemek gerekiyorsa*

Paranın sahipleri, güçlerini medya desteğiyle ikiye katlamaya başladı. 1990’larla birlikte özel televizyonların yayına başlaması, bu güçte kritik eşik oldu. Gazetenin tersine sıcak haber verme imkânı olan ve görsellikle bu haberleri daha etkileyici bir şekilde izleyiciye aktarabilen televizyon büyük bir gücü temsil ediyordu. Artık Türkiye’de Babıali kültürü, yerini “plaza”lardan yayın yapan medya gruplarına bırakmaya başlamıştı.

“Hükûmet de bitti, program da bitti.”

12 Eylül darbesi ve Soğuk Savaş sonrası yaşanan dönüşümden etkilenen medya, Türkiye’ye yönelik senaryonun hayata geçirilmesi için **“tarihî bir görev”** yerine getirmişti.

Kaynakça

DERVİŞOĞLU, Fatih M. (2009), “Millî Mücadele Döneminde Basın ve İrade-i Milliye Gazetesi”, Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Kış 2009.

1 Türkçeye “Günlük Faaliyetler” ya da “Günlük Kamu Kayıtları” olarak Acta Diurna, MÖ 1. yüzyılda Roma Cumhuriyeti’nde siyasi faaliyetler, toplumsal gelişmeler konusunda Romalıları bilgilendirme amacıyla çıkartılan yayın.